

SHAXS FAROVONLIGI INDEKSINI IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK ASOSLARI

Orziqulova Charos Raxmatovnaning
Mirzo Ulugbek nomidagi Milliy universitet
Ijtimoiy fanlar fakulteti
Psixologiya kafedrası Psixologiya yo`nalishi magistranti

Annotatsiya: Jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy-siyosiy o'sishining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Inson farovonligi va rivojlanish indeksi (Human development index, IFRI) – bu bir yil davomida YaIMning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ulushi, aholining savodxonlik darajasi, uzoq umr ko'rish da- vomiyligini baholaydigan ko'rsatkichdir. U standart o'lchov sifatida turli hududlar va mamlakatlar hayoti o'lchovi hisoblanadi. Uning natijalari ilmiy maqolalar va statistik to'plamlarda beriladi. Bu indeks o'lchov sifatida birinchi bor 1990 yil po-kistonlik Mahbub ul-Hakim boshchiligida-gi iqtisodchilar guruhi tomonidan taqdim etilgan. Keyinchalik IFRIning konseptual tuzilishi Amar Senning faoliyati tufayli rivojlantirildi.

Kalit so'zlar: Farovonlik indeksi, xalqaro reyting, natija, YaIM, ko'rsatkich, statistika.

KIRISH

IFRI ni hisoblashda uch ko'rsatkich hisobga olinadi:

YaIMning aholi jon boshiga to'g'ri kela- digan qismi (AQSh dollarida);

ta'lim, mamlakat aholisining savodxon- lik darajasi (2/3 nisbatda), hamda ta'lim olayotganlar 6 yoshdan 23 yoshgacha (1/3 nisbat- da)¹;

o'rtacha umr ko'rish darajasi, kutilayotgan umr ko'rish davomiyligi.

Inson faoliyatining tahlilini olib boruvchi tashkilotlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining sifat va miqdor ko'rsatkichlari tahlilini doimiy ravishda olib borib, tahlil orqali davlatlarning rivojlanish darajasini kuzatib boradi. IFRI ko'rsatkichidan tashqari, ilmiy asoslangan va ishlab chiqilgan yana bir qator ko'rsatkichlar bor, ular²:

inson kamolotining rivojlanish in- deksi, uzoq umr, ta'lim, farovon hayot ko'r-satkichlari orqali jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tahlil qiladi;

sog'liq (uzoq umr ko'rish) indeksi, aholi sog'lig'i darajasini turli kasalliklarning rivojlanish darajasi, tug'ilish, onalik o'limi ko'rsatkichlari orqali tahlil qiladi;

ta'lim indeksi, mamlakatda ta'lim oluvchilar saviyasi darajasining tahlilini amalga oshiradi;

aholi daromadlari indeksi, aholi da- romadlarining qiyosiy darajasini tahlil qiladi;

kasbiy ta'lim indeksi, ta'lim oluvchilarning ikkinchi va uchinchi bosqichi sifati- ni tahlil qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

2010 yilgacha bu ko'rsatkichlar keng qo'llanildi, bir qator jahon tashkilotlari to- monidan o'rganib kelindi. 2010 yilga kelib, IFRIning bir qator kamchiliklari, jumladan, ichki tabaqalashuv, gender tengsizlikinobatga olinmaganligi sababli, u quyidagi ko'rsatkichlar bilan to'ldirildi:

inson kamoloti indeksi, ijtimoiy- iqtisodiy tabaqalashuvni o'rganish;

gender tengsizlik indeksi;

kambag'allik darajasining yuqori yoki pastligini aniqlovchi indeks.

¹ Bushuev V.V., Golubev V.S., Korobeynikov A.A., Selyukov Yu.G. Chelovecheskiy kapi- tal dlya sotsiougumanitarnogo razvitiya. — M.: IAS "Energiya", 2018. —b. 96.

² Donatella Medouz, Yorgen Randers, Dennis Medouz. Predel rosta: 30 let spustya. — M.: BINOM. Laboratoriya znaniy, 2019. —b. 353.

IFRIning mazmunidan kelib chiqib, mamlakatlarning juda yuqori (42 mamlakat), yuqori (43 mamlakat), oʻrtacha (42 mamlakat) va past (42 mamlakat) darajasi hisobga olinadi. Human development index (IFRI)ni, shuningdek, Gumanitar rivojlanish indeksi deb ham atashadi. Davlat oʻzining rivoji va ravnaqi yoʻlida kadrlar, aholi sogʻligʻi, daromadlari masalasiga alohida eʼtibor qaratadi, ijtimoiy-iqtisodiy ravnaqni, aholi tinchligi va farovonligini qadrlashga, ular yuzasidan qator chora-tadbirlar, maʼnaviy va moddiy yordamlar amalga oshirishga doimo harakat qiladi.

Agar mamlakatda IFRI 80 va undan yuqori boʻlsa, unda insoniy rivojlanish yuqori koʻrsatkichga, 50 dan 79 gacha – oʻrtacha, 50 dan past boʻlsa, past rivojlanish darajasiga ega, deb hisoblanadi. IFRIga, shuningdek, YaMMning aholi jon boshiga toʻgʻri keladigan ulushi, isteʼmol saʼvatchasi, oʻrtacha yashash darajasi, YaMM- ning aholi oʻrtasidagi taqsimoti ham taʼsir koʻrsatadi. Insonning ijtimoiy rivojlanishi (oʻlim, tugʻilish, umr koʻrish darajasi va boshqalar) iqtisodiy koʻrsatkichlar kabi qisqa vaqtda katta oʻzgarishlarni bermaydi. Shuning uchun YaMMning oʻsishini insonning ijtimoiy rivojlanishi dinamikasi bilan solishtirib boʻlmaydi. Uning dinamikasi davlatning ijtimoiy siyosatiga bogʻliq. Agar siyosat ijtimoiy yoʻnaltirilgan boʻlsa, unda aholi turmush darajasi yuqori koʻrsatkichlarga ega deb hisoblanadi. Agar siyosat ijtimoiy yoʻnaltirilmagan boʻlsa, unda aholi orasidaboʻylar va kambagʻallar orasidagi tengsizlik keskin ravishda boʻladi, qashshoqlik aholi oʻrtasida hatto koʻpchilik qismni tashkil etadi³.

Jahon insoniy salohiyati reytingida yaxshi oʻrinni egallash uchun mamlakat-da tibbiyot tizimi, aholi turmush tarzi (oʻlim sabablari) va jamiyatda intellektualsalohiyat (iqtisodiy madaniyat omili bilan birgalikda) darajasini koʻtarishga erishish lozim. Bu koʻrsatkichlar mamlakatning raqobatbardoshligini koʻrsatuvchi koʻrsatkichlar qatoriga kiradi.

Hech qachon birorta indeks jamiyatning iqtisodiy tafakkuri rivojlanish darajasi- ni toʻliq ochib berolmaydi, chunki buni amalga oshirishda albatta bir qator muammolar tu- radi. Quyidagilarni IFRIning asosiy kamchiliklari deb koʻrsatish mumkin:

ekologik omillarning inobatga olinmasligi;

inson maʼnaviy va maʼrifiy rivojlanish jarayonining inobatga olinmasligi;

turli koʻrinishdagi mamlakatlarning milliy rivojlanish darajalarining baholanasligi.

XULOSA VA MUNOZARA

Yuqoridagi maʼlumotlar asosida, IFRIkoʻrsatkichi boʻyicha quyidagilarni taklif qilish mumkin: YaIMning aholi jon boshiga toʻgʻri keladigan ulushini mamlakat isteʼmol saʼvatchasi bilan taqqoslab borish;

IFRI koʻrsatkichiga ishsizlik darajasini ham kiritish maqsadga muvofiq boʻladi. Chunki aholi iqtisodiy turmush darajasi, farovonlik aholining ish bilan bandligiga va, pirovard natijada, yuqori suratga ega yalpi talabning vujudga kelishiga sababchi boʻladi;

aholi salomatligi koʻrsatkichini tibbiyot va aholi tinchligi bilan bogʻliq qurolli kuchlarga sarf-xarajatlar bilan birgalikdatahlil qilib borish.

YaMMning aholi jon boshiga toʻgʻri keladigan qismi jahonda oxirgi ikki asrdan beri bir necha bor oʻsdi va oʻsib kelmoqda. Bu jarayon Oʻzbekistonda ham kuzatilib kelinmoqda. Demak, mamlakatning oʻz farovonligi va rivojlanishi yoʻlidagi izlanishlari hali nihoyasiga yetmagan. Ularni yanada boyitish va kelajak avlod uchun xizmat qiladigan masalalarni koʻtarib chiqish mutaxassislariningasosiy vazifasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Donatella Medouz, Yorgen Randers, Dennis Medouz. Predely rosta: 30 let spustya. – M.: BINOM. Laboratoriya znaniy, 2019. –b. 353.

³ Matqurbonov Q. Kadrlar tayyorlash milliy modeli dunyo tajribasi va milliy xususiyatlarimizni oʻzida mujassam etgan oʻziga xos noyob hodisa. // “Maʼrifat”, 2018 yil 6 fevral, №11.

2. Bushuev V.V., Golubev V.S., Korobeynikov A.A., Selyukov Yu.G. Chelovecheskiy kapital dlya sotsiogumanitarnogo razvitiya. — M.: IAS “Energiya”, 2018. –b. 96.
3. Against the Human Development Index, Bryan Caplan | EconLog | Library of Economics and Liberty.
4. Matqurbonov Q. Kadrlar tayyorlash milliy modeli dunyo tajribasi va milliy xususiyatlarimizni o‘zida mujassam etgan o‘ziga xos noyob hodisa. // “Ma’rifat”, 2018 yil 6 fevral, №11.
5. Burhonov U. O‘z biznesiga ega yoshlar yurtimizning istiqboldagi taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shadi. // “Ma’rifat”, 2012 yil 7 noyabr, № 88.